

EUROPAR BATASUNA ETA EUSKARAREN ALDEKO HIZKUNTZA POLITIKA: NAFARROA

Andres Iñigo

SARRERA

Gure aitzinetik aritu diren hizlariek Europar Batasuneko hizkuntza aniztasuna eta Europako erakundeek –Parlamentuak eta bereziki Kontseiluak–, hizkuntzen iraupen eta garapenerako onartu dituzten lege, arau, neurri eta gomendioen berri eman digute, hots, Europak azkeneko 25 urteetan eskaini digun corpus garrantzitsuarena.

Euskarari dagokionez, nahiko errealitate berezia dugula azaldu zaigu, hain zuzen ere, Euskal Herria, hiru lurralde administratibotan banandua dagoelako eta lurralde horietako bakoitzak egoera eta legeria berezia duelako.

Frantziako konstituzioak ez dio euskarari ofizialtasunik aitortzen eta estatutu honek ez du onartu ez Europako konstituzioa ez hizkuntza gutxituei buruzko testu lege edota Karta bera ere.

Espainiako 1978ko Konstituzioak, eta bereziki bere 3. artikulua, bidexka bat ireki zuen Estatuko Erkidego bakoitzak bere estatutuaren markoan bertako hizkuntza propioari buruzko legeria onartu eta garatzeko, eta horren ondorio dira Hegoaldeko bi lurralde administratiboetako euskararen legeak. Lehenik Euskal Autonomia Erkidegoan onartu zen eta ondotik Nafarroan.

NAFARROAN EGINDAKOA

Berezko hizkuntza duten Espainiako Erkidegoetako estatutuetan, hizkuntza hori propioa eta ofiziala aitortu zuten. Nafarroan, ordea, 13/1982ko abuztuaren 10eko Foru Eraentza Birrezarri eta Hobeagotzeko Lege Organikoak euskara ez zuen aitortu ez hizkuntza propioa ez bere ofizialtasuna Foru Komunitateko lurralde osoan.

Ondotik onartutako 18/1986, abenduaren 15eko Euskararen Legeak –hogei urte geroago indarrean segitzen duenak–, hiru hizkuntza eremu deklaratu zituen:

1. Euskalduna. Eremu honetan euskara hizkuntza ofiziala da. Egungo 63 udalerrik osatzen dute, Nafarroako %23'16k, eta horien guztien biztanleria 56.586koa da, Nafarroako %9'5.
2. Mistoa. Euskara ez da hizkuntza ofiziala, baina legeak euskara babestu eta sustatzearen aldeko neurriak bideratzeko nolabaiteko konpromisoa onartu zuen. Egungo 52 udalerrri sartzen dira, Nafarroako %19'11, eta horien biztanleria 311.908koa da, Nafarroako %52'5.
3. Ez euskalduna. Euskara ez da hizkuntza ofiziala eta, gainera, legeak ez du sustatzearen alde inolako neurririk aipatzen. Eremu honek egungo 157 udalerrri hartzen ditu, Nafarroako %57'72, eta 224.978 biztanle, Nafarroako %37'9.

Gauza jakina da hizkuntza bat babestu eta sustatzeko, bertze zenbait oinarriko neurriren artean, hizkuntza horren presentzia irakaskuntzan, administrazioaren zerbitzuetan eta hedabideetan bermatzea izaten dela. Nafarroako Euskararen Legeak, bada, hiru neurri horiek soilik hartzen ditu kontuan eta horietako bakoitza eremuka nola aplikatu behar den zehazten. Honela, laburbilduz:

1. Eremu euskaldunean. Unibertsitatera iritsi arte ikasketa guztiak euskaraz egiteko eskubidea aitortzen da. Administrazioaren zerbitzuetan erabiltzeko eskubidea adierazten da, baina Iruñea, Erkidegoko hiriburua eta administrazio zerbitzугune nagusia, eremu honetatik kanpo utzi zen.
2. Eremu mistoan. Euskara hezkuntza sisteman progresiboki sartzeko erabaki zen. Biztanleei administrazioa euskaraz zuzentzeko eskubidea aitortzen bazaie ere, harremanak euskaraz izateko bermerik ez zaie eskaintzen.
3. Eremu ez euskaldunean. Euskara hezkuntza sisteman sartzeko herritarren eskaria kontuan izanzen dela aitortzen bada ere, argi adierazten da administrazioa ez dagoela nahitaez behartua eskari horiek betetzeko dirulaguntza ematera.

Hedabideei dagokienez, legeak euskara babesteko asmo onak agertzen ditu, baina ez du hizkuntza erabili eta sustatzeko hartuko den neurririk aipatzen, ez orokorrean ezta eremuka ere.

Hogei urteren buruan, oinarriko hiru atal horietako lehendabizikoa, euskarari hezkuntzan eman zaion sarrerari buruzkoa izan da, arazoak arazo eta salbuespenak salbuespen, hobekien aplikatu dena. Emaitzak begi bistakoak dira, erraterako, 1986an Nafarroan %10'1 zen euskalduna eta 2001ean %12'1, baina kontuan izatekoa da azken urte honetan kopuru hori 25 urtetik azpikoen artean 18'8ra igo dela eta 15 urtetik beherakoen artean 21'3ra.

Euskara administrazioan arautzeari dagokionez, ez zen ia-ia urratsik egin zortzi urte beranduago arte, hots, 70/1994 eta 135/1994 Foru Dekretuen on-

dorioz abian jarritako hobekuntza planei ekin zitzaizen arte. Baina zoritxarrez, hagitx epe laburrean, 1996tik aitzina izandako gobernu aldaketaren ondorioz garapen hori eteten hasi zen, eta 2000. urtetik aitzina hobekuntza plan haietan egindakoaren atzerako bidea hartu zen, 72/2000 Foru Dekretuarekin lehendabizi eta ondoren egun indarrean dagoen 29/2003 Foru Dekretuarekin. Gaur hemen garatzen ari garen gaiaren ildotik, aipagarria da aditzera ematea indarrean dagoen 2003ko dekretuan, zortzi urte lehenagokoan ageri ziren bi aipamen garrantzitsu desagertu zirela, bat euskara Nafarroako berezko hizkuntza dela aitortzen zuena, eta bertzea Europako hizkuntzen Kartaren aipamena, noiz eta Espainiako Erresumak 2001ean berretsi ondotik. Horretaz gain, dekretu horretan sustatze eta garatzearen aldeko helburuak alde batera utzi ziren, Nafarroako eremu mistoan batik bat. Eta ezin dugu begien bistatik galdu gorago aipatu duguna, alegia, egun eremu honetan bizi dela Nafarroako biztanleriaren %52'5 eta Erkidego osoko euskaldunen kopururik handiena.

Euskara hedabideetan sustatzeari dagokionez, hitz gutxitan laburbilduz, hutsaren hurrengo egin dela erran daiteke. Adibiderik adierazgarriena irrati lizentzien esleipenekin gertatutakoa da. 1991z geroztik izandako FM irrati esleipenetan, eremu mistoan ez da euskaraz aritzeko irrati baten aldeko lizentziarik eman, edo bertze modu batera errateko, 1988az geroztik Iruñerrian abian jarritako euskal irrati bakarrak ez du 18 urte hauetan lizentzia lortzerik izan.

NAFARROAKO HIZKUNTZA POLITIKA EUROPAKO LEGERIAREN AITZINEAN

Erran bezala, 1986an Nafarroako Euskararen Legea onartu zenetik, sei urte pasatu ziren 1992an Espainian Europako Karta onetsi zeneko, eta bertze bederlatzi gehiago Karta hori 2001ean berretsi eta indarrean jarri zen arte.

Europako hizkuntzen Kartarekin batera, sinatu duten estatu bakoitzean hartutako konpromisoak zein neurritan betetzen diren jakiteko mekanismoak ere ezarri ziren. Hori dela eta, Adituen Batzordeak lehendabiziko ebaluazioa egin ondoren, Europako Kontseiluaren Ministroen Batzordeak joan den 2005eko irailean eman zuen aditzera bere gomendio txostena.

Hona hemen atalez atal, baina laburrean, Europako Kartaren arabera Nafarroan egiten den hizkuntza politikan begiztatzen diren hutsarte, gabezia edo kontraste nagusienak:

1. Kartaren aurrekari eta gai orokorreari dagokienez:

Lehenik eta behin kontuan izan behar da, hemen erran den bezala, alde batetik, Europako Kartak indar juridiko eskasa duela eta, bertzetik, nahiz eta Espainiak onartu eta berretsi duen, Espainiako agintarien erabakiz, Kartaren aplikazioa hizkuntza gutxitua ofizial aitortua duten Er-

kidegoetan soilik hartzen dela aintzat. Puntu honi dagokionez, argitu nahi genuke gauza bat dela printzipioa eta bertzea Adituen Batzordearen balorazioa. Printzipioa argia da. Espainiako Erresumak Karta berretsi zuen, baina Erkidego bakoitzeko legeria errespetatuz. Beraz, printzipio horren arabera, Kartak Nafarroako eremu euskaldunean soilik du eragin zuzena. Adituen Batzordeak egin duen balorazioan, ordea, eremu mistoari babes berezia ematea proposatzen du, hiru arrazoi nagusi hauetan oinarrituta: 1) Nafarroako egungo euskaldunen kopururik handiena Iruñerrian bizi da, 2) Eremu mistoko ikasleen %30 inguru D ereduari matrikulatua dago, 3) Iruñea Erkidegoko hiriburua izateaz gain, euskal eremuaren administrazio hiriburua ere bada.

2. Kartaren II. zatiak oinarritzko printzipio eta helburuak azaltzen ditu. Hona, laburbilduz, Adituen Batzordeak Nafarroako ebaluazioan printzipio horietako garrantzitsuenegatik egiten duen iruzkina:

– Hizkuntzak kultura aberastasunaren adierazle dira.

- Adituen Batzordeak uste du gero eta nafar gehiago direla euskara bai ondare kulturaltzat bai nafar guztien ondaretzat jotzen dutenak. Hortaz, herri aginteak errealitate hori aintzat hartzera gonbidatzen ditu.

– Hizkuntza bakoitzaren eremu geografikoa errespetatu behar da. Ildo horretatik, alde aurretikako zatiketa administratiboak zein berriak ezingo dira eragozpen izan eskualde hizkuntzen edo hizkuntza gutxituen sustapenerako.

- Printzipio horretan oinarrituta, Adituen Batzordeak ez du ontzat ematen Nafarroako zatiketa administratiboa, ez eta erabaki horren ondorio den egungo errealitatea, eremu mistoarena batik bat.

– Hizkuntza salbatu nahi bada bere sustapena bulkatu behar da.

- Printzipio hau dela eta, Adituen Batzordeak berriz ere dio eremu mistoaren ezaugarriak kontuan hartuz, Europako Kartak aplikazioa izan beharko lukeela, eta, hortaz, eremu horretan euskara babestu eta suspertzeko neurriak hartu beharko liratekeela.

– Bizitza publiko eta pribatuan hizkuntzaren erabilera idatzia nahiz ahozkoa erraztu eta sustatu egin behar da.

- Puntu honetan ere Adituen Batzordeak eremu mistoaren egoera salatzen du, erranez, egiaztatu ahal izan duela, hartutako zenbait erabakiren ondorioz, eremu honetako zerbitzuetan gero eta euskara gutxiago erabiltzen dela eta, gainera, errepideetako seinale elebidunak desagertuz joan direla.

- Hizkuntza bera duten Estatuko Erkidegoek harremanak izan eta garatu beharko lituzkete.
    - Adituen Batzordeak Euskal Autonomia Erkidegoaren eta Nafarroako Foru Komunitatearen arteko harremanak estutzeko gomendioa egiten du, hala nola, irakaskuntzako materialak trukatzeko, telebista kateak ikusteko,...
  - Hizkuntza irakasteko eta ikasteko baliabideak jarri behar dira.
    - Jakina da Nafarroako Legeak eremu euskaldunetik kanpo euskara edo euskaraz ikasteko aukera herritarren eskariaren arabera uzten duela eta, gainera, eskari horiei erantzun egokia eman ahal izateko baldintza estuak jartzen dituena: ikasgela bakoitzean behar den ikasle kopurua, etab. Adituen Batzordeak oso positibotzat jotzen ditu, baldintza estuak eta zailtasunak gaindituz, herritarren jarrerari esker lortu diren emaitzak eta garrantzi berezia ematen dio eremu mistoan haurren %30 D eremuan ikasten ari dela egiaztatzeari.
  - Hizkuntzaren ikasketa eta ikerketaren presentzia unibertsitatean.
    - Adituen Batzordeak dio ikasgai batzuk irakasleen borondatearen arabera euskaraz ematen badira ere, unibertsitateak gai honen inguruko benetako plangintza ez duela egin.
  - Hizkuntza gutxitu bera hitz egiten duten Estatuaren artean nazioarteko harremanak sustatu beharko lituzkete.
    - Adituen Batzordeak dio oraingo txosten honetarako Euskal Herriko Hegoaldearen eta Iparraldearen arteko harremanez ez duela informazio aski jaso.
3. Kartaren III. zatian II.enean azaldutako printzipioen praktika aztertzen da. Hona, laburrean, Adituen Batzordeak Nafarroari buruzko txostenean azaldu dituen lorpen, hutsarte, gabezia edota kontraste nabariak.
- a) Irakaskuntza.
- Haur Hezkuntzan eta Lehen Hezkuntzan D ereduak gora egin du nabarmenki. Zalantzarik gabe, maila hauetan izan da lorpenik handiena, bai eremu euskaldunean bai mistoan.
  - Bigarren Hezkuntzan ere D ereduak itxura guztien arabera gora egin du, baina Batzordeak ez du datu aski lortu ahal izan balioeste zehatza egin ahal izateko.
  - D ereduak ez da ia batere aplikatu Irakaskuntza teknikoan –Lanbide Eskoletan–. Hortaz, eremu euskalduneko ikasleak ere behartuak daude erdal eredura pasatzera.

- Unibertsitatean, irakasleen borondatearen arabera, ikasgai batzuk ematen badira ere, benetako plangintza egin gabe dago.
- Helduen irakaskuntzan hartutako konpromisoa betetzen dela dio.
- Euskal kulturak irakaskuntzan eta, batik bat, erdal eremuan duen presentzia ez du egiaztatzerik izan.
- Irakasleen prestaketaz zenbait ekimen egiten dela egiaztatu arren, Batzordeak dio ez duela informazio aski jaso ahal izan balorazio orokorra egiteko.
- Eremu ez euskaldunean dauden ikastolen egoera «alegala» salatzeko du. [Argitu behar dugu Nafarroako Gobernuak, konpondu berri duela egoera hau. Ikus 2006ko azaroaren 13ko 136. Nafarroako Aldizkari Ofiziala].

b) Justizia.

Hitz gutxitan erranez, Adituen txostenak dio arlo honetan Europako Kartaren printzipio eta helburu gehienak ez direla praktikan jarri. Aitortzen du justizia sistemak berak dituen oztopoak larriak direla, hala nola, epaileen lekualdatze lehiaketak, etab. Dena dela, zerbitzuren bat edo beste abian jarri bada ere, itzulpen zerbitzua erraterako, errazago betetzen ahal diren zenbait eginbehari ez zaio oraindik aurre egin, hala nola, testu juridikoen itzulpen eta abarri. Azken honetatik dio egin den bakarra Deustuko unibertsitate pribatuaren eskutik etorri dela.

c) Administrazio arduradunak eta zerbitzu publikoak. Adituen Batzordeak hau dio:

- Estatuak Nafarroan dituen administrazio zerbitzuak elebakarrak dira ia denak. Hortaz, enplegatuen artean elebidun gehiago sartzea eta agiriak ere bi hizkuntzetan ematea aholkatzen du. [Ematen duenez, Madrilgo Kongresuan orain dela hiru egun, azaroaren 21ean, hartutako erabakiaren arabera, zerbitzu horietan enplegatu elebidun gehiago sartzen hasiko dira].
- Nafarroako administrazioari dagokionez:
  - Foru Erkidegoko 29/2003 Dekretuak gai honetan jartzen dituen mugak nabariak dira, eta, era berean, zailak administrazioarekin harremanak euskaraz izatea, batetik, administrazioan «zirkuitu elebidunak» jartzeko asmoa alde batera utzi duelako, eta bertetik, administrazioak, herritarrek euskaraz zuzentzen ahal dizkioten idatziak hartzen baditu ere, ez duelako inolako obligaziorik euskaraz erantzuteko.

- Zerbitzu publikoei dagokienez, egungo araudiaren arabera, euskara nahitaez jakitea ez da euskara irakasle eta itzultzaile izateko bertzerik eskatzen. Gainerako lanpostuetarako meritua gisa eta administrazioak erabakitzen duen lanpostuetarako soilik. [Orduz geroztik, Nafarroako Gobernuak egin du aldaketa txiki bat. 2006ko irailaren 18ko Erabakiaren 3. atalak dioenez, eremu mistoko lanpostuetarako –euskara jakitea nahitaezkoa ez denean– onesten diren merezimendu baremo guztietan, euskara baloratuko da].

Ondorio gisa, Adituen Batzordeak gomendatzen du administrazioa zerbitzuak euskaraz eskaini ahal izateko adina langilez hornitzea.

d) Hedabideak

Ministroen Kontseiluak euskaraz aritzen den irrati bat eta telebista bat bermatzea gomendatzen du. Errealitatea, ordea, helburu horretatik urruti dagoela dio, batetik Nafarroak euskarazko telebistarik ez izateaz gain, EiT Brekin akordiorik ere ez duelako, eta bertzetik, euskarazko irrati publikorik ez izateaz gain, eremu mistoan euskaraz ari den irrati bakarrari oraingoz lizentziarik eman ez diolako. Era berean dio, bertako prentsak egiten duena ere –astean behin orrialderen bat edo bertze euskaraz ematea–, ez datorrela inola ere bat Kartarekin hartutako konpromisoekin.

- e) Kultura ekitaldi eta zerbitzuei, giza harreman eta lan munduari, eta mugaz gaindiko harremanei dagokienez, Adituen Batzordeak uste du deus gutxi dela egiten dena, baina aitortzen du ez duela balorazioa egiteko adina informazio jasotzerik izan.

EUSKALTZAINDIAK ERRANDAKOA

Euskaltzaindiak etengabe jardun du euskara babeste eta sustatze lanetan, eta berari dagokion aholku eta iritzi emailerekin. Hori dela eta, behin baino gehiagotan eman du bere iritzia –gaur hemen aurkeztu den *Euskaltzaindiaren adierazpenak*, Jagon Sailaren 3. liburukian ikusten ahal den bezala–. Eta Nafarroari dagokionez, azaltzen ari garen gaiaren inguruan honako adierazpen hauek egin ditu.

- 1982an Nafarroako Foru Eraentza Birrezarri eta Hobeagotzeko Legearen aitzinean, Euskara Foru Komunitatearen ondarea dela zioen eta ondare horren jabea komunitate osoa, hots, nafar guztiak. Hortaz, lege horren 9. artikulua, hizkuntzaren lur eremua mugatzearekin, euskara Nafarroa osoaren ondasuna dela ukatzen zuen eta euskarari diskriminaziozko tratamendua ematen.

- 1986ko Nafarroako Euskararen Legea zela eta, bertze gainerako erki-degoetako hizkuntza politiketan ez bezala, Foru Komunitatea hiru lurraldetan zatitzen zuelako eta, horrenbestez, lege honek oraindik gehiago estutzen zituelako Espainiako Konstituzioaren 3. artikulua eta Nafarroako Foru Hobeagotzearen 9. artikulua jarritako hizkuntza mugak.
- Irrati lizentzien esleipenetan:
  - 1991n Nafarroako Gobernuari, FM irrati esleipenean emandako zazpi lizentzia berrien artean euskaraz emititzen duten irrati bakar bat ere ez sartzeagatik.
  - 1998an Nafarroako Gobernuari, FM irrati lizentzien esleipena berehala berrikusteko eskatu zitzaion, Euskaltzaindiaren ustez, ez zirelako errespetatzen Nafarroako euskaldunen eskubideak eta, bereziki, Iruñerrikoenak, kontuan izanik hiriburuaren inguruan bizi dela Erki-degoko euskal hiztunen kopururik handiena.
- 2001ean 372/2000 abenduaren 11ko Foru Dekretuaren aitzinean. Euskaltzaindiaren iritziz, dekretu horrek Espainiako Konstituzioa, Nafarroako Foru Hobeagotzeko Legea eta Nafarroako Euskararen Legea urratzen zituen. Horretaz gain, nazioarteko itun eta arauen aurka zihoan, bertzeak bertze, Espainiako Estatuak European sinatu berri zituen itun eta arauen aurka.
- 2002an Euskaltzaindiak, Nafarroako Euskararen Kontseiluan dituen bi ki-deen bitartez, ezezko botoa eman zion 29/2003 otsailaren 10eko Foru Dekretuaren proposamenari. Bertzeak bertze, honako arrazoi hauengatik:
  - Batetik, proposatutako testuak Euskararen 18/1986 Foru Legeak ezarritako oinarritzko helburuak murrizten zituelako.
  - Bertzetik, proposatutako testuak husten zuelako ordeztu nahi zuen 135/1994 Foru Dekretua, bai aipamenetan (euskara Nafarroako berezko hizkuntza aitortzea eta Europako Kartaren aipamena egitea), bai edukietan (inprimaki elebidunak, zirkuitu elebidunak, lanpostuetarako euskararen balorazioa...).
- 2004an Parlamentuan. Nafarroako Foru Komunitateko hizkuntza politikaren garapena aztertzeko Parlamentuak berariazko batzorde bat sortu zuen. Erakunde horrek hala eskatuta, Euskaltzaindia bere iritzia ematera joan zen eta, bertzeak bertze, aditzera eman zuen, eremukako banaketa biztanleen eskubideak bermatu ahal izateko oztopo izateaz gain, iraganeko ikusmolde baten isla bertzerik ez dela, giza harremanen eta hizkuntzaren kontzeptzio estatikoa erakusten duena eta, hortaz, engutu bizimoduan inolako zentzurik ez duena, hizkuntza ezin baita, inondik ere, parametro estatikoetara mugatu.

AMAITZEKO

Nafarroan egiten den hizkuntza politika Europar Batasunaren markoan aztertzean, bi ondorio nagusiren aitzinean gaude:

1. Adituen Batzordeak plazaratu bezala, Kartaren II. eta III. zatia atalez ataleko azterketan egiaztatu ahal izan diren lorpen, hutsarte eta gabazien aitzinean.
2. Europako Kartaren aplikazioaren interpretazioaren aitzinean. Espainiako agintariek Europako Karta onartzean hizkuntza ofizialkideak babestea onetsi zuen, baina –eta hemen dago gakoa–, Erkidego bakoitzeko legeriaren arabera. Nafarroa hiru hizkuntza eremutan zatitzea eta euskara ofizialkide eremu euskaldunean soilik izatea Nafarroako Parlamentuak onartutako Euskararen Legeak erabaki zuen. Hortaz, Kartaren aplikazioa eremu euskaldunetik kanpo zabaltzeko bi erabaki hauetako baten beharrea gaude:
  - Espainiako agintariek aplikazioaren bertze interpretazio bat egitea, Karta Erkidego osoan edo, bederen, Europako Ministroen Kontseiluak gomendatu bezala, eremu mistoan ere aplikatzea.
  - Nafarroako Parlamentuak euskararen legea aldatzea. Azken puntu honi dagokionez, bi bide hauetako bat erabaki beharko luke Parlamentuak.
    - a) 1980an gehiengoz hartutako erabakira itzuli eta abiapuntu horretan oinarritutako lege berria egitea. Hau izan zen erabaki hura: «gaztelania eta euskara izanen dira Nafarroako hizkuntza ofizialak».
    - b) Egungo egoeratik hasita hobekuntzak proposatzea. Hau dio, hain zuzen, Nafarroako Foru Komunitateko Hizkuntza Politikaren garapena aztertzeko Parlamentuan sortu zen berariazko batzorde edo *Ponentzia* bereziak 2005ean ondorio gisa egindako azken txostenean.

BIBLIOGRAFIA

EUROPAKO KONTSEILUA: *Aplicación de la Carta Europea de las Lenguas Regionales o Minoritarias en España*. Ciclo inicial del control: a) Informe del Comité de Expertos sobre la Carta. b) Recomendación del Comité de Ministros del Consejo de Europa sobre la aplicación de la Carta en España. Estrasburgo, 2005.

EUSKALTZAINDIA (2006): *Euskararen sustatzea. Euskaltzaindiaren adierazpenak* (1976-2006), Jagon 3.

- GROS Y LLADÓS, M. (2006): *Recuperación del euskera en Navarra. Un estudio sociolingüístico sobre la evolución del euskera en el último cuarto del siglo XX*. Argitaratu gabea.
- Iñigo, A. (1999): «Nafarroa: euskara bermatzeko bide berrien beharra». *Euskera* 44-2, 997-1002.
- (2003): «Nafarroa: Euskararen egoera XXI. mendearen hasieran», *Bida-soa Ikerketa Zentroaren Koadernoak* 4, 57-76.
- (2004) «Euskaltzaindiaren agerraldia Nafarroako Parlamentuak Foru Komunitatean egiten eta garatzen den hizkuntza politika aztertzeko eraturako batzordearen aurrean», *Euskera* 49-2, 927-937.
- ROMEU, J. (2002): «Erregioetako zein gutxiengoen hizkuntzei buruzko Eurokartaren ezarpena Espainiako estatuan», *Hizkuntzen Europako urtea, Euskararen egoera juridikoa Nafarroan*, Euskara Kultur Elkargoa, Iruñea, 31-48.
- ZENBAITEN ARTEAN (2001): «15 años de la ley del euskera en Navarra», *RIEV* 46, 2, 517-681.
- (2006): «Euskararen egoera Nafarroan», *Bat Soziolinguistika aldizkaria* 58, martxoa.